O‘ZBEK SIYOSIY DISKURSIDA “SALOMATLIK” VA “KURASH” METAFORALARINING EMOTSIONAL VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Axmadjonova Nargiza
Qo‘qon davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Ilmiy rahbar: **I. Xabibjonov f.f.f.d**
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20389793

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola o‘zbek siyosiy diskursida qo‘llaniladigan “salomatlik” va “kurash” metafora modellarining emotsional va pragmatik xususiyatlarini tizimli tahlil qilishga bag‘ishlangan. “Salomatlik” metafora modelida korrupsiya, byurokratizm va boshqa ijtimoiy muammolar kasallik, ularga qarshi kurash esa davolash jarayoni sifatida konseptuallashtiriladi. “Kurash” metafora modelida esa muammolar va xavflar dushman sifatida tasvirlanadi. Maqolada ushbu ikki metafora modelining konseptual tuzilishi, lingvistik ifoda vositalari, uyg‘otadigan asosiy hissiyotlar (jiddiylik, tashvish, murosasizlik, qat’iyat, safarbarlik, g‘azab, vatanparvarlik) va ularning auditoriyaga pragmatik ta’sir mexanizmlari nazariy jihatdan ochib beriladi. Shuningdek, “salomatlik” va “kurash” metaforalarining o‘zaro bog‘liqligi, ularning boshqa metafora modellari (“yo‘l”, “uy”, “bahor”) bilan nisbatan kam qo‘llanilishi sabablari va ularning o‘zbek siyosiy nutqidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: salomatlik metaforasi, kurash metaforasi, emotsional funksiya, pragmatik ta’sir, siyosiy diskurs, o‘zbek tili, korrupsiyaga qarshi kurash.

O‘zbek siyosiy diskursida “salomatlik” va “kurash” metafora modellari “yo‘l”, “uy” va “bahor” modellariga nisbatan kamroq qo‘llaniladi, ammo ular alohida ahamiyatga ega. Ushbu modellar asosan muammoli vaziyatlar – korrupsiya, byurokratizm, iqtisodiy qiyinchiliklar, tashqi tahdidlar – yuzaga kelganda faollashadi. “Salomatlik” metaforasi muammolarni kasallik sifatida tasvirlab, ularga nisbatan jiddiy va murosasiz munosabatni shakllantiradi. “Kurash” metaforasi esa muammolarni dushman sifatida ko‘rsatib, qat’iyat, safarbarlik va g‘azab hissini uyg‘otadi. Ushbu ikki model bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha birgalikda qo‘llaniladi.

“Salomatlik” metafora modelining asosiy konseptual formulasi “salbiy ijtimoiy hodisalar – bu kasallik” yoki “muammolarga qarshi kurash – bu davolash jarayonidir”. Ushbu formulaga ko‘ra, jamiyatdagi turli muammolar (korrupsiya, byurokratizm, qashshoqlik, ekologik muammolar) kasallik, ularni bartaraf etish choralari esa davolash, profilaktika yoki jarrohlik amaliyoti sifatida tasvirlanadi. Ushbu konseptual ko‘chirish quyidagi tuzilmaviy parallelliklarni o‘z ichiga oladi: kasallik – ijtimoiy muammo (korrupsiya, byurokratizm), organizm – jamiyat, simptomlar – muammoning alomatlari, tashxis – muammoni aniqlash, davolash – muammoga qarshi choralar, shifokor – rahbar yoki mas’ul tashkilotlar, vaksina – profilaktika choralari, jarrohlik amaliyoti – keskin va qat’iy choralar, sog‘ayish – muammoning bartaraf etilishi.

“Salomatlik” metafora modeli quyidagi kichik modellarni o‘z ichiga oladi. Birinchi kichik model – kasallik modeli. Ushbu modelda ijtimoiy muammolar kasallik sifatida tasvirlanadi. “Korrupsiya – jamiyatning o‘smasidir”, “byurokratizm – taraqqiyotning to‘sig‘i”, “jamiyatning ayrim qismlari kasallangan”, “bu illat jamiyatimizni yemirib bormoqda”, “korrupsiya – asrning vabosi” kabi iboralar shu modelga mansubdir. “O‘sma” (rak) metaforasi alohida o‘rin tutadi. O‘sma – bu organizmning o‘zida paydo bo‘ladigan, uni ichdan yemiradigan, oxir-oqibatda o‘limga olib boruvchi xavfli kasallikdir. Korrupsiyani “o‘sma” deb atash – unga nisbatan murosasiz munosabatni talab qiladi, chunki o‘smani olib tashlamaslik butun organizmning nobud bo‘lishiga olib keladi. Shu bilan birga, o‘sma tashqi dushman emas, ichki muammo

ekanligi ham ta’kidlanadi. “Vabo” metaforasi esa korrupsiyaning tez tarqalishini va uning epidemik xususiyatini ifodalaydi.

Ikkinchi kichik model – davolash va jarrohlik modeli. Ushbu modelda muammolarga qarshi choralar davolash, dori-darmon yoki jarrohlik amaliyoti sifatida tasvirlanadi. “Biz bu o‘smani kesib tashlashimiz kerak”, “korrupsiyaga qarshi eng yaxshi davo – ochiqlik va hisobot berishdir”, “jamiyatning kasalliklarini davolash kerak”, “bu muammoni ildizi bilan kesib tashlash lozim”, “og‘riqsiz jarrohlik bo‘lmaydi, ammo og‘riqqa chidashga arziydi” kabi iboralar shu modelga kiradi. “Kesib tashlash” – bu qat’iy, murosasiz va tezkor choralar zarurligini anglatadi. Jarrohlik amaliyoti og‘riqli, ammo zaruriy jarayon sifatida tasvirlanadi. Bu auditoriyada “qiyinchiliklar va vaqtinchalik og‘riqlarga chidash kerak, chunki natija sog‘lom jamiyat bo‘ladi” degan munosabatni shakllantiradi.

“Salomatlik” metaforasining asosiy emotsional funksiyalari quyidagilardan iborat. Jiddiylik va tashvish – “kasallik”, “o‘sma”, “vabo” kabi iboralar orqali shakllantiriladi. Auditoriya muammoning jiddiyligini tushunadi va tashvishlanadi. Murosasizlik – “kesib tashlash”, “ildizi bilan yo‘q qilish” kabi iboralar orqali uyg‘otiladi. Auditoriyada muammoga nisbatan kechirim va yumshoqlikka o‘rin yo‘qligi hissi shakllanadi. Nafrat va jirkanch hissi – “o‘sma”, “illat”, “vabo” kabi iboralar orqali uyg‘otiladi. Auditoriya muammoni jismonan jirkanch va nafratlanarli bir narsa sifatida his qiladi. Umid va ishonch – “davolash”, “vaksina”, “sog‘ayish” kabi iboralar orqali shakllantiriladi. Auditoriyada “bu muammoni davolash mumkin, unga qarshi vositalar bor” degan ishonch paydo bo‘ladi. Mas’uliyat – “emlash kerak”, “davolash kerak”, “profilaktika qilish kerak” kabi iboralar orqali uyg‘otiladi. Auditoriyada “bu mas’uliyat hammamizga tegishli” degan munosabat shakllanadi.

“Kurash” metafora modelining asosiy konseptual formulasi “muammolar – bu dushman” yoki “xavflar – bu tajovuzdir”. Ushbu formulaga ko‘ra, turli ijtimoiy-siyosiy muammolar va xavflar dushman, ularga qarshi kurash esa jang yoki urush sifatida tasvirlanadi. Ushbu konseptual ko‘chirish quyidagi tuzilmaviy parallelliklarni o‘z ichiga oladi: dushman – muammo (korrupsiya, qashshoqlik, tashqi tahdid), jang maydoni – jamiyat yoki muammoli soha, jangchilar – fuqarolar va davlat organlari, qurollar – qonunlar, chora-tadbirlar, siyosatlar, qalqon – himoya tizimi, hujum – faol choralar, mudofaa – himoya choralari, g‘alaba – muammoning bartaraf etilishi.

“Kurash” metafora modeli quyidagi kichik modellarni o‘z ichiga oladi. Birinchi kichik model – harbiy jang modeli. Ushbu modelda muammolarga qarshi kurash jang yoki urush sifatida tasvirlanadi. “Korrupsiyaga qarshi jang”, “qashshoqlikka qarshi kurash”, “mafkuraviy jang”, “axborot urushi”, “bu jangda g‘alaba qozonishimiz kerak”, “dushmanni tan olish va unga qarshi turish lozim” kabi iboralar shu modelga mansubdir. Harbiy jang modeli auditoriyada safarbarlik, qat’iyat va g‘azab hissini uyg‘otadi. Jang – bu jiddiy, qat’iy va murosasiz harakatdir. Jangda yengilmaslik, chekinmaslik, hujumga o‘tish kerak. “Korrupsiyaga qarshi jang” deyilganda, auditoriya bu urushda taslim bo‘lish, chekinish yoki yarashish mumkin emasligini tushunadi. Faqat g‘alaba bo‘lishi kerak. Bu qat’iy va murosasiz munosabatni shakllantiradi.

Ikkinchi kichik model – mudofaa va qalqon modeli. Ushbu modelda mamlakat va jamiyatni himoya qilish choralari mudofaa yoki qalqon sifatida tasvirlanadi. “Mamlakat xavfsizligi qalqoni”, “mafkuraviy himoya”, “axborot xurujlariga qarshi turish”, “chegaramizni mustahkamlaymiz”, “dushman hujumini qaytarish” kabi iboralar shu modelga kiradi. Qalqon modeli himoya, xavfsizlik va tayyorgarlik hissini uyg‘otadi. Qalqon – bu hujum emas, mudofaa vositasidir. U dushman zarbalarini qaytarish, himoya qilish uchun kerak. “Mamlakat xavfsizligi qalqoni” iborasi auditoriyada “biz himoyalanganmiz, xavfsizmiz” degan ishonchni

shakllantiradi. Shu bilan birga, “himoyalanish kerak, hushyor bo‘lish kerak” degan mas’uliyat hissini ham uyg‘otadi.

“Kurash” metaforasining asosiy emotsional funksiyalari quyidagilardan iborat. Qat’iyat va iroda – “jang”, “kurash”, “g‘alaba” kabi iboralar orqali shakllantiriladi. Auditoriyada “maqsaddan qaytmaslik, kurashish” munosabati uyg‘onadi. Safarbarlik va harakat – “hujumga o‘tish”, “safarbar qilish”, “barcha kuchlarni jalb qilish” kabi iboralar orqali uyg‘otiladi. Auditoriyada “harakat qilish vaqti keldi, kechiktirish mumkin emas” degan munosabat shakllanadi. G‘azab va nafrat – “dushman”, “tajovuz”, “hujum” kabi iboralar orqali uyg‘otiladi. Auditoriyada muammolarga nisbatan g‘azab va nafrat hissi paydo bo‘ladi, bu esa harakatga undovchi kuchli motivdir. Vatanparvarlik va burch hissi – “mamlakat himoyasi”, “qalqon”, “chegaralarni mustahkamlash” kabi iboralar orqali shakllantiriladi. Auditoriyada “vatanimni himoya qilish mening burchim” degan munosabat uyg‘onadi. Birdamlik va jamoaviylik – “birgalikda kurashamiz”, “barchamiz bir safda”, “birlashaylik” kabi iboralar orqali uyg‘otiladi. Auditoriyada “yolg‘iz emasman, barcha birgamisiz” degan tuyg‘u paydo bo‘ladi.

O‘zbek siyosiy nutqida “salomatlik” va “kurash” metaforalari ko‘pincha bir-biri bilan bog‘liq holda, birgalikda qo‘llaniladi. Ular birgalikda yagona emotsional maydonni tashkil qiladi. “Salomatlik” metaforasi muammoni kasallik sifatida tashxislaydi va jiddiylik, tashvish, murosasizlik hissini uyg‘otadi. “Kurash” metaforasi esa ushbu kasallikka qarshi qanday munosabatda bo‘lish kerakligini – jang qilish, kurashish, g‘alaba qozonish – ko‘rsatadi.

Masalan, “Korrupsiya – jamiyatning o‘smasi. Biz bu o‘smani kesib tashlash uchun murosasiz kurash olib boramiz” iborasida ikkala model birlashtirilgan. Birinchi qism (“o‘sma”) – salomatlik metaforasi, jiddiylik va tashvish hissini uyg‘otadi. Ikkinchi qism (“kesib tashlash”, “murosasiz kurash”) – kurash metaforasi, qat’iyat va safarbarlik hissini uyg‘otadi. Ikkala hissiyot birgalikda auditoriyada “bu juda jiddiy muammo va unga qarshi keskin choralar ko‘rish kerak” degan munosabatni shakllantiradi.

Yana bir misol: “Korrupsiyaga qarshi vaksina – halollik va ochiqlikdir. Bu vaksinani qo‘llash orqali biz kasallikka qarshi immunitet hosil qilamiz va bu jangda g‘alaba qozonamiz”. Bu iborada “vaksina” (salomatlik) va “jang”, “g‘alaba” (kurash) metaforalari birlashtirilgan. Vaksina profilaktika, oldini olishni anglatadi; jang va g‘alaba esa faol, qat’iy kurashni. Birgalikda ikkala yondashuv – profilaktika va faol kurash – zarurligini ifodalaydi.

Ikkinchidan, “salomatlik” va “kurash” metaforalari muayyan kontekst – inqiroz, mojaro, xavf – bilan chegaralanadi. Pandemiya davrida “salomatlik” metaforasi faollashgan, ammo pandemiya tugagach uning chastotasi kamaygan. Tashqi tahdidlar kuchaygan davrda “kurash” metaforasi faollashadi, tinchlik davrida esa uning o‘rnini “bunyodkorlik”, “hamkorlik”, “tiklanish” metaforalari egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek siyosiy diskursida “salomatlik” va “kurash” metafora modellari muhim, ammo nisbatan kam qo‘llaniladigan modellardir. “Salomatlik” metaforasi ijtimoiy muammolarni kasallik sifatida konseptuallashtirib, jiddiylik, tashvish, mu rosasizlik hissini uyg‘otadi va davolash, profilaktika, jarrohlik amaliyoti kabi choralarni oqlaydi. “Kurash” metaforasi esa muammolarni dushman sifatida tasvirlab, qat’iyat, safarbarlik, g‘azab, vatanparvarlik hissini uyg‘otadi va jang, mudofaa, g‘alaba kabi qat’iy choralarni asoslaydi. Ushbu ikki metafora modeli ko‘pincha bir-biri bilan bog‘liq holda qo‘llaniladi, chunki kasallikka qarshi kurash va dushmanga qarshi jang ma’nodoshlikka yaqin tushunchalardir. “Salomatlik” va “kurash” metaforalarining boshqa modellarga nisbatan kam qo‘llanilishi ularning asosan salbiy hodisalar bilan bog‘liqligi, muayyan kontekst (inqiroz, mojaro, xavf) bilan chegaralanganligi va haddan oshiq qo‘llanilganda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi bilan izohlanadi. Ushbu metaforalarning pragmatik ta’sir mexanizmlari muammoni

aniqlash va tashxislash, dushman obrazini yaratish, favqulodda choralarni oqlash, jamoaviy mas'uliyatni shakllantirish va hissiy safarbarlikni o'z ichiga oladi. Kelgusidagi tadqiqotlarda "salomatlik" va "kurash" metaforalarining auditoriya xulqiga real ta'sirini eksperimental o'rganish, shuningdek, ularning boshqa turkiy tillar siyosiy diskursidagi qiyosiy tahlili tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 256 b.
2. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 228 b.
3. Charteris-Black J. Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. – 288 b.
4. Damasio A. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain. – New York: Putnam, 1994. – 312 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021. – 464 b.
6. Qosimova M. O'zbek siyosiy diskursida metafora va uning pragmatik funksiyalari // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2022. – №2. – 34-42 b.
7. Tursunov S. Shavkat Mirziyoyev nutqlarida emotsional metaforalarning lingvokulturologik tahlili // Filologiya masalalari. – 2024. – №1. – 56-64 b.
8. Karimova D. Siyosiy kommunikatsiyada auditoriyani boshqarish strategiyalari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2023. – 198 b.
9. Nazarova G. Siyosiy diskursda salomatlik metaforasining funksional tahlili // Til va adabiyot ta'limi. – 2023. – №4. – 22-29 b.
10. Rahimov B. O'zbek va rus siyosiy diskurslarida kurash metaforasining qiyosiy tadqiqi // Xorijiy filologiya. – 2024. – №2. – 38-46 b.